

Jednodetnosť: pre a proti

Miroslav Popper

Ústav výskumu sociálnej komunikácie, SAV, Dúbravská cesta 9, 841 04 Bratislava 4, Slovensko

Do redakcie doručeno 14. března 2014; k publikaci přijato 5. února 2016

Táto práca bola podporovaná Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č.: APVV-0604-10

SINGLE-CHILD FAMILIES: PROS AND CONS

ABSTRACT Selected data concerning antagonistic view and beliefs on optimal number of children in contemporary families in the context of existential insecurity are analysed in the article. Data were obtained within a broader qualitative research on family and reproduction. The sample consists of 18 focus group discussions realized in three regions of Slovakia – eastern, central and western. In each region, six focus groups, three with parents economically better off and three with economically poorer families were carried out. In the same balance focus groups were divided according to the number of children (one half of one child and one half of two children families). The proportion of men and women was symmetric in almost each focus group. Results show that parents having only one child are relatively schematically criticized by two-child parents because of the mammon, careerism, as well as selfishness and irresponsibility. However, single-child parents show a more colourful palette of reasons/justifications why having only one child. It is uncertainty on labour market, fear of losing job, lack of funds for mortgage payment and efforts to preserve the acquired life standard that prevail. In general, parents having only one child do not think they are irresponsible; quite the reverse, they perceive their decision as responsible with respect to the current situation characterized by a high unemployment rate.

KEY WORDS single-child families; second demographic transition; irresponsibility; careerism; selfishness; existential uncertainty

ABSTRAKT V príspevku sú analyzované vybrané dáta týkajúce sa protichodných názorov na optimálny počet detí v súčasnej rodine v kontexte existenčnej neistoty. Údaje boli získané v rámci širšieho kvalitatívneho výskumu zameraného na rodičovstvo a reprodukciu. Vzorka pozostáva z 18 fókusových skupín, ktoré sa uskutočnili v troch regiónoch Slovenska – západnom strednom a východnom. V každom regióne prebehlo šesť fókusových diskusií, z ktorých tri sa realizovali s ekonomicky lepšie a tri s ekonomicky horšie situovanými rodičmi. V rovnakom pomere sa skupiny delili aj podľa počtu detí (polovica jednodetných a polovica dvojdetných skupín). V jednotlivých fókusových skupinách bolo takmer vždy rovnomerné zastúpenie mužov a žien. Výsledky poukazujú na to, že rodičia s jedným dieťaťom sú rodičmi s dvoma deťmi pomerne schematicky kritizovaní kvôli mamonu, materializmu a karierizmu, ako aj sebeckosti a nezodpovednosti. Jednodetní rodičia však uvádzajú pestrejšiu škálu dôvodov, pre ktoré majú len jedno dieťa. Medzi nimi dominujú neistota na trhu práce, strach z prepustenia, nedostatok financií na splácanie hypoték a tiež snaha udržať si určitý životný štandard. Vo všeobecnosti jednodetní rodičia nemajú pocit, že sú sebeckí, ale naopak, považujú svoje rozhodnutie za zodpovedné vzhľadom na súčasnú situáciu charakterizovanú vysokou mierou nezamestnanosti.

KLÚČOVÉ SLOVÁ jednodetné rodiny; druhý demografický prechod; nezodpovednosť; karierizmus; sebeckosť; existenčná neistota

ÚVOD

V súčasnosti sa Slovensko nachádza v období „druhého demografického prechodu“ (DDP), ktoré možno charakterizovať takto (Lesthaeghe 2010): na jednej strane nárast veku

uzavretia prvého manželstva, rozvodovosti, kohabitácií, rodičovstva v rámci kohabitácií, individuálnej autonómie, sebaaktualizácie, symetrie v rodových rolách, a zároveň pokles v/vo: podiele manželstiev, opätovných manželstiev, fertilitate, sociálnej kohézii a uznávaní autorít. Sobotka a Toulemon

(2008) uvádzajú, že nielenže dôležitosť manželstva v Európe neustále klesá a najčastejšia podoba partnerského vzťahu je mimomanželská, ale zároveň aj stále menej ľudí žije spolu v dvojiciach, pribúda mnoho detí narodených mimo manželstva a menej detí žije s oboma rodičmi. Život v kohabitácii, partnerstvá „žijúce oddelene spolu“ (t.j. stabilní partneri bývajúci na odlišných adresách), partnerstvá ľudí rovnakého pohlavia, jedno-rodičovské rodiny a žitie ako single (slobodný stav), to všetko sú podľa nich formy nadobúdajúce čoraz väčšiu dôležitosť.

Uvedené trendy majú výrazný vplyv na plánovanie rodičovstva a na znižovanie počtu narodených detí. Úhrnná miera plodnosti, t.j. priemerný počet detí pripadajúcich na jednu ženu v reprodukčnom veku, bola na Slovensku najnižšia v rokoch 2000–2003 (1.25 dieťaťa). Odvtedy miera plodnosti postupne pomaly rastie a v roku 2012 bola na úrovni 1.38 dieťaťa na ženu (Index Mundi 2013). Tento mierny nárast do značnej miery súvisí s odkladom materstva do neskoršieho veku, v ktorom potom dochádza k dobiehaniu odložených pôrodov (čo je označované v demografickej literatúre ako rekuperácia). Napr. analýzy Šprocha a Vaňa (2012) hovoria o tom, že zatiaľ čo na začiatku 90tych rokov sa u nás ženy stávali matkami v priemere vo veku 22,6 – 22,7 rokov, v súčasnosti zohráva z hľadiska počtu prvých pôrodov hlavnú úlohu plodnosť žien vo veku 25 – 29 rokov a tiež 30 – 34 rokov. Podľa údajov Eurostatu (2013) sa v ostatnej dekáde priemerný vek ženy pri narodení prvého dieťaťa zvyšoval každoročne zhruba o 0,2 – 0,3 roku a kým v roku 2000 bol na úrovni 26.6 roka, v roku 2011 už dosahoval 28.9 roka. Zároveň sa ukazuje, že tak ako manželstvo, aj materstvo odkladajú do vyššieho veku najmä najvzdelanejšie ženy. V rokoch 2005–2009 sa u žien s najnižším vzdelaním (základné a stredoškolské bez maturity) zachoval relatívne nízky priemerný vek pri narodení prvého dieťaťa 22,5 až 23,4 roka, kým vysokoškolsky vzdelané ženy posunuli svoje materstvo do veku 27 až 30 rokov (Šprocha – Potančoková 2010). Pritom sa v roku 2009 až 49% prvých detí a 60% všetkých detí narodilo vysokoškolsky vzdelaným ženám vo veku nad 30 rokov (ibid).

Tieto údaje naznačujú, že DDP sa netýka rovnako všetkých. Najväčšie výhody poskytuje mladým ľuďom s najvyšším vzdelaním a/alebo ekonomicky relatívne zabezpečeným, ktorí sa stávajú pomerne slobodnými vďaka tomu, že si hneď nezakladajú rodinu. Arnett (2000) nazýva obdobie vo veku od 18 do 25 rokov (v súčasnosti už aj do 28 rokov) ako vynárajúca sa dospelosť, ktoré sa vyznačuje relatívnou nezávislosťou na sociálnych rolách a normatívnych očakávaníach a zároveň experimentovaním s partnerskými vzťahmi, pracovnými príležitosťami a svetonázormi. Na druhej strane, niektoré charakteristiky súvisiace s DDP (ako napríklad rodenie detí mimo manželstva), ktoré sú pozorovateľné u ľudí s najnižším vzdelaním, zlými ekonomickými podmienkami a alebo pochádzajúcich zo segregovaných komunit, poukazujú skôr na vzorec znevýhodnenia než na DDP (pozri napr. Perelli-Harris – Gerber 2011; McLanahan 2004; Potančoková 2009).

Lesthaeghe (1991) datuje začiatok DDP do šesťdesiatych rokov 20. storočia, avšak demografický prechod nastupuje v naj-

viac rozvinutých krajinách Európy na začiatku 19. storočia, charakteristický je poklesom úmrtnosti aj pôrodnosti a súvisí so vznikom industrializácie a nukleárnej rodiny, v ktorej musia vynaložiť rodičia väčšie náklady na výchovu svojich detí (Barrett – Dunbar – Lycett 2007, Maceová 2014)

So zmenou reprodukčného správania v súčasných WEIRD¹ spoločnostiach sa museli vysporiadať aj prístupy vychádzajúce z evolučnej paradigmy. Predstava Darwinovho démona – hypotetického organizmu snažiaceho sa neobmedzene rozmnožovať – bola dlhodobo spochybňovaná poukazovaním na to, že reprodukcia vyžaduje rodičovské náklady (pozri napr. Law 1979). Avšak v rámci DDP nielenže prestáva platiť pozitívny vzťah medzi spoločenským postavením a počtom detí, ale zaznamenaný je skôr opačný trend a preto sa vzniesla kritika voči základným postulátom sociobiológie (pozri napr. Vining 1986). Jedno z vysvetlení je, že pri reprodukčnom rozhodovaní sa zvažuje kompromis medzi kvalitou a kvantitou. Chisholm et al. (1993) tvrdia, že ľudské rozhodovanie v oblasti reprodukcie nesleduje snahu mať čo najviac detí, t.j. stratégiu zabezpečujúcu krátkodobý evolučný úspech, ale skôr stratégiu dlhodobého evolučného úspechu, ktorá sa podľa všetkého v súčasných podmienkach dá lepšie dosiahnuť s menším počtom detí. Argumentujú tým, že mať v priebehu viacerých generácií konzistentný počet menej vysoko kvalitných detí prináša v konečnom dôsledku viac nasledovníkov, ako mať čo najviac potomkov s neistým reprodukčným úspechom. V podobnom duchu aj Hillová a Reeve (2004) navrhujú model, podľa ktorého by mala byť pôrodnosť nižšia vtedy, keď je dostupných viac zdrojov a keď intenzívnejšie investovanie do akumulovania zdrojov môže zvýšiť pravdepodobnosť prežitia rodu v ďalších generáciách. Tento model ukazuje, že v situácii, keď môže byť úspech v zachovaní rodu signifikantne zvýšený ďalším nárastom zdrojov, sa selekcia smerom k nižšej miere pôrodnosti stáva ešte silnejšou. V neposlednom rade môže dochádzať k imitovaniu úspešných ľudí s nízkou fertilitou a tiež k pochopeniu zmien nákladov a ziskov, ktoré sa odohrávajú v oblasti reprodukcie vďaka kultúrnemu prenosu (Maceová 2014). Napokon výraznú zmenu socioekonomických a/alebo štrukturálnych podmienok (dostupnosť bývania a iných finančných a materiálnych zdrojov, predškolských zariadení, modernej antikoncepcie, možnosť uplatniť sa na trhu práce a tiež rôznorodé incentívy zo strany štátu, ako napr. rôzne príspevky poskytované pri narodení dieťaťa, rodičovské príspevky a prídavky na deti) spravidla sprevádza aj transformácia sociálnych noriem.

Vo všeobecnosti možno konštatovať, že pri rozhodovaní o rodičovstve zohrávajú kľúčovú rolu dva základné faktory. Prvý stelesňuje hodnoty, normy, vzory a sýtený je výrazne emocionálnym prežívaním túžob a nenaplnených potrieb. Druhý zohľadňuje reálne možnosti voľby súvisiace s vlastnou socioekonomickou situáciou, spoločenským statusom, možnosťami

1 Termín WEIRD použili Henrich, Heine, Norenzayan (2010) na označenie západných (Western), vzdelaných (Educated), industrializovaných (Industrialized), bohatých (Rich) a demokratických (Democratic) spoločností.

bývania, zdrojmi a službami poskytovanými štátom a inými štrukturálnymi premennými. Výrazne sa v ňom uplatňuje racionálna zložka a deliberatívne rozhodovanie. Aj keď sú oba faktory dôležité a navzájom späté, váha prisudzovaná každému sa môže meniť v závislosti od toho, či sa rodičia rozhodujú o splodení, prvého, druhého alebo ďalšieho dieťaťa. Keďže rodičovstvo (na rozdiel od bezdetnosti) je stále prevládajúcou normou, rozhodujúcejší pre jej naplnenie je prechod od bezdetnosti k jednodetnosti, než od jednodetnosti k dvoj a viacdetnosti. To má významný vplyv na reprodukčné rozhodovanie, keďže norma mať aspoň jedno dieťa by mala byť oveľa silnejšia ako norma mať ďalšie deti (Popper 2012). Dané je to tým, že norma rodičovstva je stelesnením viac-menej univerzálnych ľudských hodnôt, spojených predovšetkým s prežitím a rozmnožovaním, starostlivosťou o druhých, zanechaním niekoho po sebe. Prechod od bezdetnosti k jednodetnosti môže podstatným spôsobom uspokojiť mnohé biologické, psychologické a sociálne potreby týkajúce sa rodičovstva. Ide predovšetkým o prežívanie pozitívnych emócií naplnenia a seba transcencie a elimináciu negatívnych pocitov a výčitiek svedomia zo sebeckého a egoistického správania (Popper 2012). S rodičovstvom sa u väčšiny ľudí spájajú najmä kladné emócie lásky, radosti, zmysluplnosti života, kým (celoživotná) bezdetnosť prináša väčšine pocity strachu, neistoty, nenaplnenia a prázdnoty. Kvalitatívne je tu z hľadiska (emocionálneho) prežívania rozhodujúci prechod zo stavu bezdetnosti do stavu jednodetnosti, t.j. zo statusu ne-rodičovstva do statusu rodičovstva (Popper 2013). Pri ďalšom rozhodovaní o počte potomkov hrá oveľa väčšiu rolu racionálne zvažovanie všetkých výhod a nevýhod, možností a obmedzení, ktoré voľba prinesie a do popredia sa dostáva druhý – štrukturálny – faktor. Ten v ostatných rokoch v mnohých západných kultúrach, vrátane Slovenska, skôr limituje než podporuje plánovanie väčšieho počtu detí, najmä v dôsledku ekonomickej neistoty, vysokej miere nezamestnanosti, či riziku straty zamestnania. Tiež neustále stúpajúce materiálne aj energetické investície potrebné na prípravu dieťaťa, aby sa v dospelosti dokázalo presadiť sa na kompetitívnom trhu, nútia rodičov racionálne zvažovať ich reálne možnosti. Okrem vlastných zdrojov musia zohľadňovať aj podporu štátu pri výchove detí, jednak vo forme inštitucionálnych zariadení ako jasle, škôlky, záujmové aktivity/krúžky, jednak vo forme priamych finančných stimulov ako materský a rodičovský príspevok, daňové úľavy a pod.

CIELE

Jedným z cieľov výskumu, o ktorom pojednáva tento príspevok, bolo zistiť, ako sa na Slovensku vníma rodičovstvo, predovšetkým v zmysle počtu detí. V centre pozornosti bol predovšetkým diskurz o jednodetnosti. Dôvodom je predovšetkým skutočnosť, že s odkladom rodenia detí do vyššieho veku sa zároveň znižuje aj počet detí. Jednodetnosť sa stáva stále viac rozšíreným fenoménom na Slovensku. Preto je na mieste preskúmať a porovnať, ako jednodetné

rodičovstvo vnímajú rodičia, ktorí majú aspoň dve deti a ako ho vnímajú tí, ktorých sa tento jav týka, t.j. samotní jednodetní rodičia. Keďže sa dá predpokladať aj vplyv socioekonomickej situácie na rozhodovanie o počte detí, dôležité bolo sledovať aj argumenty finančne lepšie a horšie zabezpečených rodičov. Možno očakávať, že určitú rolu pri rozhodovaní zohráva aj sídlo/región, čo bolo dôvodom na uskutočnenie výskumu v rámci západného, stredného a východného Slovenska.

METODOLÓGIA A VÝSKUMNÁ VZORKA

Prezentované údaje boli získané v rámci širšieho kvalitatívneho výskumu zameraného na rodičovstvo a reprodukciu. Vzorka pozostávala z 18 fókusových skupín (takmer v každej skupine 6 osôb) uskutočnených v troch regiónoch Slovenska – západnom strednom a východnom. V každom regióne prebehlo šesť fókusových diskusií, z ktorých tri sa realizovali s ekonomicky lepšie a tri s ekonomicky horšie situovanými rodičmi. Medzi finančne horšie situovaných rodičov (ďalej označení ako „horšie situovaní“) boli zaradení tí, ktorých mesačný rodinný príjem bol v rámci Slovenska podpriemerný (570 – 800 Eur netto). V skupinách finančne lepšie situovaných (ďalej označení ako „lepšie situovaní“) sa nachádzali rodičia, ktorých rodinný rozpočet bol v rámci Slovenska na priemernej až nadpriemernej úrovni (1150 – 1500 Eur netto). Priemerný netto príjem domácností s jedným a dvoma deťmi bol v čase výskumu cca 1100 – 1200 Eur. V rovnakom pomere sa skupiny delili aj podľa počtu detí (polovica jednodetných a polovica dvojdetných skupín). V jednotlivých fókusových skupinách boli takmer vždy rovnomerne zastúpení muži (M) aj ženy (Ž). Dáta sú interpretované na základe tematicko-obšahovej analýzy.

VÝSLEDKY

Získané dáta ukazujú, že odklad rodenia detí do neskoršieho veku sa na Slovensku už premietol aj do priestoru normatívnosti. Možno pozorovať nízky výskyt sociálnych noriem, ktoré „tlačia“ mladých ľudí do skorého počatia, či väčšieho počtu detí. Tlak z okolia (od rodiny, rovesníkov) na prvé a/alebo druhé dieťa sa stále vyskytuje, ale nie je to všeobecné pravidlo. Pritom platí, že väčší tlak je vyvíjaný na bezdetné než jednodetné partnerské páry. Zároveň však nie je ojedinelé, že mladí ľudia sú svojim najbližším okolím od rodenia detí odrádzaní, najmä kvôli náročnej finančnej situácii, ako to ilustrujú nasledujúce výpovede.

Ž: „Hej [na bezdetných je vyvíjaný väčší tlak] a že potom, už keď majú jedno, už to vidím, že fakt aj, aj trebárs susedia s ktorými som vyrastala, ako čo majú deti v mojom veku, tak hovoria, no vieš, naša má už jedno a načo by jej bolo druhé už, už predsa len v dnešnej dobe to stačí, takže skôr práve je tam opačné z tej rodiny, že však ako, ako vyžijete, a ako máte hypotéku, takže proste je to skôr opačné.“ (P4: Bratislava, lepšie situovaný, jednodetní)

M: „My sme mali tak, že prvé dieťa, či ešte nie je priskoro, že či sa nechceme najprv zabezpečiť, rodičia moji, mamina hlavne a keď druhé, tak načo, že treba ísť robiť a financie. V podstate som necítil [tlak], starý otec hej, ako otec môj, ale mamina veľmi nie, ona skôr ten materializmus prezentuje, takže záleží od toho aký je človek, lebo ak je taký, že z viacerých súrodencov, z veľkej rodiny, tak tam možno sa tešia na to dieťa, ale u nás skôr aby sme sa materiálne zabezpečili a tak.“ (P8: Lučenec, horšie situovaní, dvojdetní)

Okolie vníma neistotu na trhu práce a zložitú ekonomickú situáciu, v ktorej sa dnešní mladí ľudia nachádzajú a preto mnohí z nich prehodnocujú tradičné predstavy o veľkej rodine, sú vďační aj za jedno dieťa a ani to neočakávajú od mladých ľudí v skorom veku, ale až po istom „postavení sa na vlastné nohy“. Dôležitejšie ako vek počatia sa zdá byť, aby dieťa nebolo porodené mimo manželstva. Najmä na východe Slovenska veľmi silno pretrváva tradičná norma „najsôr svadba, potom dieťa“, ako to dokumentujú ďalšie výpovede:

Ž: „Takže žiadne nejaké brutálne plánovanie [detí] a nič, takže nebolo to tak, že sme mali všetko zabezpečené a... Proste normálne, prirodzene, manželia sa zoberú, majú deti.“ (P10: Poprad, horšie situovaní, dvojdetní)

Ž1: „Keby sme sa nemuseli vydávať, vlastne keby sme sa, no, akože neboli tehotné, tak sa nevydávame, hej...“

Ž2: „No, neviem, ja som sa kvôli tomu vydávala, aby som bola tehotná.“ (P11: Prešov, lepšie situovaní, jednodetní)

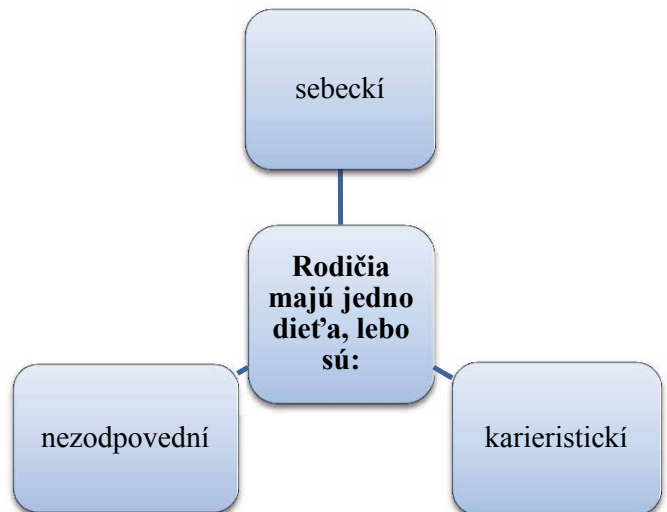
Hoci sa na Slovensku kohabitácia udomácňuje stále vo väčšej miere, tieto citáty respondentiek naznačujú, že je zatiaľ akceptovaná zväčša len ako prelúdiu k manželskému a rodinnému životu a nie ako plnohodnotná alternatíva voči manželstvu.

Keďže úhrnná miera plodnosti na Slovensku je približne 1.4 dieťaťa na ženu, z čoho je zrejмый vysoký výskyt jednodetných rodín, zamerali sme sa na normy, očakávania, argumenty týkajúce sa jednodetnosti a ďalšie s tým súvisiace témy, ako odklad pôrodu a optimálny vek rodenia detí. Hoci sme zaznamenali výskyt liberálnych názorov hovoriacich o tom, že partneri majú právo rozhodnúť sa slobodne a samostatne o počte detí, ktoré chcú splodiť a že „jednodetnosť je v poriadku“, pri vyprovokovaní témy o názoroch na jednodetných rodičov sa často, najmä medzi výpoveďami rodičov s dvoma deťmi vyskytovali relatívne kritické názory, že rodičia, ktorí majú jedno dieťa sú: sebeckí, nezodpovední, karieristickí (obr. 1) a zároveň tým ubližujú svojmu jedináčikovi.

Kritické hlasy na adresu jednodetných rodičov ilustrujú tieto výpovede:

(a) sebecko

M: „No tak, ja si myslím, že jedno dieťa majú preto, tak ako povedala tu pani, že zo sebeckých dôvodov, len aby mali čo najviac peňazí, len aby čo najviac... Lebo vedia, že keď budú mať len jedno dieťa, tak si čo najviac ušetria. Všetko si dajú príklad do

Obr. 1. Kritika jednodetných rodičov

banky a myslia si, že keď majú peniaze, tak majú všetko.“ (P10: Poprad, horšie situovaní, dvojdetní)

Ž: „Ja to neuznávam [jednodetnosť], podľa mňa je to hlúposť a egoizmus od človeka.“

O: „Čiže si myslíte, že je tam za tým hlavne ten egoizmus?“

Ž: „Áno, lebo ja to vždy beriem tak, že ja tu nebudem večne s tými deťmi a predsa, keď ja sa pominiem, aj môj muž, tak bude mať dieťa súrodenca, že bude sa mať na koho obrátiť, budú v podstate spolu tie deti.“ (P8: Lučenec, horšie situovaní, dvojdetní)

M: „Lebo taká moderná doba je, že musím mať byt, auto, nový telefón a potom povie, že druhé dieťa sa tam už nevmestí, výhovorky.“ (P8: Lučenec, horšie situovaní, dvojdetní)

Ž: „Ja som z troch detí a pre mňa je to strašne sebecké mať jedno dieťa voči tomu dieťaťu.“ (P13: Trnava, lepšie situovaní, dvojdetní)

(b) nezodpovednosť, kariérizmus

M: Aj keď je to problém v dnešnej situácii, nie každý, ako bolo povedané, si to môže dovoliť, či po finančnej stránke, či po akejkoľvek stránke, ale je to podľa mňa pohodlnosť ľudí a do určitej miery aj nezodpovednosť, lebo kto bude o nás sa starať, keď budeme starí, nemyslím konkrétne o mňa, ale všeobecne myslím.“ (P7: Košice, lepšie situovaní dvojdetní)

Ž: „... ja si myslím, že teraz strašne veľa mladých ľudí, ale to je len môj osobný názor, si buduje tú kariéru a dáva si také méty, že tak teraz toto chcem dosiahnuť v živote, čo sa týka pracovného života, potom chcem si zabezpečiť bývanie, keď budem mať to bývanie, tak môže konečne byť aj to prvé dieťa a potom si povedia, že to prvé dieťa možno aj stačí, lebo je to finančne dosť

nákladné, veľa ľudí má aj obavy, lebo nemá istotu, čo sa týka práce, čo bude ďalej do budúcnosti, či to utiahnu s tým druhým dieťaťom a v podstate, keď aj dlho čakajú a je veľký rozdiel, to dieťa je staršie, človek si zvykne na takú tu pohodlnosť, že to dieťa je viacej samostatné a nevie si predstaviť, že teraz do toho príde ďalšie dieťa a znova príde ten kolotoč, plienky, vstávanie v noci, zase toto celé dokolečka, čím väčší odstup, tým má človek strach sa znova do toho ponoriť a znova otehotnieť...“ (P5: Banská Bystrica, lepšie situovaní, dvojdetní)

Ž: „... ten rozvoj vedy a techniky a vôbec to, ako tá spoločnosť napreduje a ako sa tie morálne hodnoty lámu niekde, tak má to vplyv aj na to, že ľudia sú sebeckejší, ako povedala pani Eva, je tu na prvom mieste kariéra a aj to zabezpečenie finančné. Takže určite. Aj treba myslieť napríklad na to, že pri našich možnostiach... Tie moje deti raz vyrastú, budem chcieť im dať vysokoškolské vzdelanie a jednoducho viem, že to dnes nie je lacná záležitosť, kto vie, či voľakedy, v budúcnosti, o desať rokov nebudeme platiť za stredné školy, takže jednoducho naozaj sa na to pozerám takto, hej, nebudem mať päť detí a viem, že im nedoprajem to, čo by som im chcela dať ako rodič.“ (P10: Poprad, horšie situovaní, dvojdetní)

Prvoplánová kritika obviňuje jednodetných z mamonu, materializmu a karierizmu. Takéto názory prejavujú dvojdetné rodiny bez ohľadu na to, či sú finančne lepšie alebo horšie situovaní. Častejšie sa vyskytujú u ľudí žijúcich na východnom, prípadne strednom Slovensku. Diskurz o jednodetnosti je však komplexnejší. Najmä (aj keď nie výlučne) fókusové skupiny jednodetných priniesli množstvo vysvetlení tohto javu, ako to ukazujú ďalšie výpovede týkajúce sa hlavných dôvodov jednodetnosti:

(a) financie, práca

M: „A zase to je presne ten dôvod, že človek nemá problém mať deti, ale keď má stále zamestnanie, akonáhle žena otehotnie, ide na materskú a nemá šancu sa vrátiť naspäť do zamestnania, čiže aj tu je ten dôvod, moja manželka, kebyže, my nemáme problém s dieťaťom, zase tiež berieme do budúcnosti to, že ona pôjde na materskú a tá žobračenka, čo dáva štát, je fakt žobračenka a z môjho platu nedokážeme vyžiť ja, žena a dve deti, keď je maličké dieťa, tak to má nároky extrémne.“ (P6: Humenné, horšie situovaní, jednodetní)

Ž: „Myslím si, že nie je tu veľmi čo rozmyšľať. Mať dieťa nie je len otázka toho, že tak majme. To dieťa potrebuje... Áno, dnes je to naozaj nákladná vec. Mať dieťa je naozaj, je to síce úžasné, všetci máme radi svoje deti, ale naozaj deti sú taká bezodná studnica na peniažky a keď chcete dieťaťu naozaj niečo zabezpečiť, tak to stojí kopec peňazí.“ (P11: Prešov, lepšie situovaní, jednodetní)

Ž: „Ja sa vôbec nečudujem, lebo je to všetko o peniazoch. Možno to poviem tak nasurovo, ale je to všetko o peniazoch. Ja som mala na začiatku dosť veľký problém, lebo som nekojila, s malým sme mali problémy, aj s malinkou a keď sme nabehli na

nejaký rodičovský príspevok, čo bolo asi 200 euro zaokrúhlené a mali sme si kupovať Nutrilon proti refluxu, tak nás to stálo veľké peniaze a nikto nezohľadnil to, že keď tá matka kojí napríklad, nemá tie výdavky s tým spojené, jak ja, ktorá som minula, 7 krabíc mi vypila malá za mesiac a jedna stála 10 euro, tak si myslím, že to bola veľká položka popritom ostatnom, čo tá žena, čo kojí, bola odbremenená. Možno to pozerám len zo svojho hľadiska, ale to boli ušetrené peniaze a takých vecí sa nabalí kopec a v dnešnej dobe nič nie je isté. Tiež som mala na začiatku trošku obavy, či to zvládneme, ale tak fajn, je to tak jak to je, lebo čo ja poznám v okolí, čo má jedno dieťa, tak každý sa bojí toho, aby neprišiel o prácu, aby vedel druhé dieťa zabezpečiť. Môj názor, je to o peniazoch všetko.“ (P13: Trnava, lepšie situovaní, dvojdetní)

(b) existenčná neistota

M: „No pretože keby som žil v blahobyte a nemal problém s peniazmi a s tým, či budem mať prácu alebo nebudem, tak asi nemám problém mať tri deti.“

Ž: „Fakt je to o tom, tá ekonomická situácia...“

M: „Ale keď neviem, keď neviem či zajtra neprídem o robotu a z čoho bude tá rodina žiť, keď mám úver na byt a to sú veci, jedno s druhým a žiaľbohu to je dané týmto životným štýlom, ktorý tu je jednoducho. Žije sa na dlh. Splácajú sa hypotéky a neviem čo všetko a jednoducho každý dobre vie a každý rozumne zmyšľajúci vie, že keď nebude mať na to splácanie, tak mu to tá banka alebo kto zoberie a nebude sa pýtať, či potrebuje užiť deti alebo nie. A každý zdravý človek si to dnes už vie prerátať, že či ide do takého rizika alebo nie.“ (P12: Prievidza, lepšie situovaní, jednodetní)

M: „Obavy, doba je ustráchaná, ľudia sú v strese, kedysi ... presne tak mám 2 roboty, som živnostník a teraz nerozmýšľam, či budem mať na odvody, hypotéku, ako to bude či mi zaplatí faktúru tá a tá firma takže, ja si myslím, z mojej stránky je to o strachu...“ (P14: Púchov, lepšie situovaní, jednodetní)

(c) dať deťom všetko, udržať štandard

Ž: „Ale nemyslím, že by sme boli sebeckí tým, že chceme jedno dieťa. Lebo v podstate človek to robí preto, aby to dieťa malo nie že všetko, ale čo najviac...“ (P12: Prievidza, lepšie situovaní, jednodetní)

M: „Veľa ľudí nerieši to, že financie, to je jasné, ale taká doba je, to prišlo všetko, veď aj ja som mohol zostať v jednoizbovom a takto by sme tam mohli sedieť, malá sa tu hrá, ja tu spím a žena tu varí, ale vieš to je aké detstvo potom pre ňu. Akože sme v kope, sme spolu šťastní, jasné, ale prídu kamarátky, tak ja čo budem, budem ticho lebo ide futbal, nehrajte sa, alebo chodte von.“ (P9: Nové Zámky, lepšie situovaní, jednodetní)

Ž1: „Možno je to tým, že my chceme, aby naše deti, aspoň môj názor, ja, moja rodina, môj manžel chceme, aby sme s tými deťmi mohli pochodiť svet, aby sme im mohli dopriať to, čo... Dnes už bežným štandardom v iných krajinách, či už je to počítač, telefón, niečo, čo deti budú chcieť.“

Obr. 2. Obhajoba jednodetných rodičov

Ž2: „To, čo my sme nemali.“

Ž1: „Čo my sme nemali. Ja sama túžim ísť s dieťaťom raz ročne na dovolenku.“ (P11: Prešov, lepšie situovaní, jednodetní)

Všetky tieto výpovede poukazujú na to, že dominantným dôvodom jednodetnosti nie je (len) aktuálny nedostatok peňazí, ale najmä strach, že keď by bol pri ďalšom potenciálnom dieťati jeden z rodičov (takmer vždy matka) na rodičovskej dovolenke, tak druhý zo svojho príjmu nedokáže zabezpečiť rodinu. K tomu sa pridáva obava, že predtým zamestnaný rodič, ktorý zostane na rodičovskej dovolenke, môže prísť o svoju prácu a stratiť príležitosť opätovne sa zamestnať, pričom žiaden z rodičov si neraz nie je istý, či nebude prepustený. Na to zákonite nadväzujú ďalšie neistoty súvisiace s neschopnosťou splácať úvery a hypotéky a hrozbou konfiškácie majetku. Viaceré výpovede naznačujú, že bez týchto obáv by jednodetní rodičia plánovali početnejšie rodiny. V neposlednom rade možno badať u jednodetných rodičov snahu zabezpečiť svojmu dieťaťu detstvo bez permanentného strádania. Pozoruhodné, je, že uvedené argumenty uvádzajú v drvivej väčšine finančne lepšie situovaní ľudia. Zrejme si vo väčšej miere ako horšie situovaní uvedomujú, že strata zamestnania, či nedostatok financií na pokrytie životných nákladov a splácanie hypoték môže vážne ohroziť ich súčasný životný štandard a asi si aj častejšie berú hypotéky. Región, z ktorého participanti pochádzajú, v tomto prípade nezohráva určujúcu rolu.

Medzi menej frekventovanými dôvodmi jednodetnosti sa nachádzali: sebarealizácia, snaha žien vyrovnáť sa v práci mužom, stereotyp na materskej a nechť opakovať všetko od začiatku, už nepotrebnosť detskej práce, nedôvera voči mužovi, strach po sklamaní s partnerom, strach z pôrodu, osamelá matka, moderná antikoncepcia, doopatovanie rodičov. V neposlednom rade to boli tiež zdravotné dôvody a vysoký

vek rodičov, čo poukazuje na to, že neraz je dôvodom jednodetnosti práve odkladanie pôrodu do neskoršieho obdobia života. Všetky hlavné argumenty v prospech jednodetnosti sú znázornené na obr. 2.

Dôvody odkladu sú podobné ako dôvody jednodetnosti. Ide najmä o finančné, materiálne a profesijné zabezpečenie a možnosť zamestnania sa, ako je zrejme z ďalších výpovedí participantov:

(a) finančné zabezpečenie sa

M: „A po tridsiatke, keď sa rozhodne človek mať dieťa, skôr to beriem tak, že dostane ten rozum, jak sa hovorí (pousmiate), ja to neverím... A za ďalšie, že by bol trošku zabezpečený, že keď niečo vypadne alebo keď partner vypadne na materskú, tým pádom ide príjem jeden dolu vodou, tak skúste nejaké peniaze ušporiť, lebo vie, že tri roky partnerku odstaví od príjmu, totálneho, lebo za 190 Eur nemôže dajak pracovať...“ (P11: Prešov, lepšie situovaní, jednodetní)

(b) materiálne a profesijné zabezpečenie sa

M: „Že ten kto nemá dieťa, nevie o čo prichádza a je ovplyvňovaný úplne inými faktormi. Ja keby som mal mať ešte raz dieťa, tak kludne v dvadsiatich, ale problém je v tom, že všade v televízii vidím, že úspešný manažér, budujem si kariéru, po kariére budem mať niečo ďalšie. Každý mi tlačí do hlavy, máš dvadsať, však nič nemáš, budeš mať deti a zabiješ celý život a tento trend tých ľudí tlačí vybudovať niečo a potom mať deti. Pričom nevedia, že tie deti môžu byť súčasťou toho celého, len sa to prispôbi. A to je proste to, to tá doba tlačí ľudí ísť cestou, ktorou ísť nemuseli. Najprv vybuduj niečo a potom maj deti. Všade to vidí človek, vo filmoch to vidí, tlačí ho okolie, najprv vyštuduj, choď na školu. Kým si na škole nebuď blbý mať deti, ideš na výšku, budeš na výške. Hlupák, na výške mať deti, veď nezvládneš tú výšku, náklady naviac. Človek doštuduje ako 25, 26, 27 ročný, možno ide ďalej, no a máme asi veľa vysokoškolsky vzdelaných ľudí potom, lebo... V každom prípade toto si myslím, že ten trend, tá spoločnosť tlačí ľudí mať neskoro deti, mať ich menej. Vytvára pocit, pocit zodpovednosti, ktorý tam nemá čo robiť.“ (P3: Bratislava, lepšie situovaní, dvojdetní)

(c) možnosť zamestnania sa

Ž: „My sme tak isto plánovali, jeden mesiac hej, druhý nie, potom zase dva, tri mesiace nie a potom zase áno a vyšlo tiež.“

O: „A to, prepáčte, to mi vysvetlite, akože chvíľu ste plánovali a potom zase nie?“

Ž: „Tak to bolo také obdobie, že teraz chceme, teraz zrazu nejaká práca, manžel nejaké zamestnanie vonku, takže teraz nie, no a potom zrazu áno a bolo to.“ (P11: Prešov, lepšie situovaní, jednodetní)

Výpovede participantov ukazujú, že rozhodovanie o odklade rodovania detí do neskoršieho veku je tak, ako rozhodovanie o počte detí, výrazne ovplyvnené nutnosťou zabezpečiť sa, či prispôbiť sa aktuálnym ponukám miest na pracovnom trhu. K tomu sa pridáva v súčasnosti silno uplatňovaná sociálna norma „najprv niečo dosiahni, potom maj deti“. A podobne

ako pri zdôvodňovaní jednodetnosti, aj pri zdôvodňovaní odkladu tieto argumenty uvádzajú predovšetkým finančne lepšie situovaní ľudia, pričom región je nesignifikantný. Zároveň sa neukazujú žiadne rozdiely medzi výpoveďami mužov a žien. K menej frekventovaným dôvodom odkladu rodenia detí do neskoršieho veku možno ešte zaradiť to, že starí rodičia sú ešte zamestnaní a tak nemôžu pomôcť pri výchove a opatrovaní detí, zdravotné problémy a tiež nezrelosť (mužov).

V súvislosti s témou odkladu bolo zaujímavé zisťovať aj to, aký vek považujú účastníci za optimálny na rodenie detí. Typické ilustrácie odpovedí sú nasledovné:

M: „Ale myslím si, že ako optimálne, fakt do tej... Nechcem tým teraz povedať, že 30 a dosť, ale do tej tridsiatky to človek ľahšie znáša aj menšie deti, ako potom neskôr, v neskoršom, možnože o dosť neskoršom veku, aj fyzicky aj psychicky a tak ďalej.“ (P3: Bratislava, lepšie situovaní, dvojdetní)

M: „Ja sám viem, všetci viete akých máme starých rodičov, 20-21 to už boli deti, teraz 27-29-30. Moja žena má 32, ako ja a druhé len pred tromi mesiacmi rodila, keby sme chceli tretie, tak už by musela hneď, už naozaj nie je veľa času, tiež nechcem vidieť na maturite dieťa a podopierať sa a mať už šesťdesiat.“ (P5: Banská Bystrica, lepšie situovaní, dvojdetní)

Ž: „Ja si myslím, že tak do tej 30tky prvé dieťa, to je asi také optimálne, keď nejaké optimum chcem nasadiť, ale určite podľa toho ako sa kto cíti, mám kamarátky, ktoré mali 38 a majú prvé dieťa, alebo mám kamarátky, ktoré mali 20 a mali prvé dieťa a každý to vníma inak. Tá 38 ročná je rada, že to dieťa má, lebo sa nedarilo, ale na druhej strane, že veľa zažila, veľa videla, veľa cestovala, tá 20 ročná, že teraz už má tridsať, dieťa desať a je relatívne samostatné a ona už v podstate má aký taký život a je ešte vždy mladá, tak to neviem, či existuje optimálny vek. Asi každý ako sa cíti.“ (P7: Košice, lepšie situovaní, dvojdetní)

Ž: „Ja by som tú hranicu určite posunula, tak takých 30, dokonca možno aj k 34-35.“ (P13: Trnava, lepšie situovaní, dvojdetní)

Najfrekventovanejšie názory posúvajú optimálny vek rodenia detí do 30 až 35 rokov, čo je zreteľný normatívny posun oproti starším generáciám. Ojedinele sa však vyskytujú aj názory, že „čím skôr, tým lepšie“, lebo mladší ľudia „majú viac energie“, aj „toho veľa znesú“ a ešte budú v relatívne mladom veku, keď sa ich deti osamostatnia.

DISKUSIA A ZÁVER

Súčasná teória sa snažia vysvetliť zmeny v reprodukčnom správaní v západných kultúrach (vrátane odkladu rodenia detí do neskoršieho veku a nárastu jednodetných rodín) buď zmenami v oblasti normatívnosti (transformácia hodnôt a preferencií) alebo zmenami štrukturálnych podmienok (vysoké náklady, ktoré treba vynaložiť na deti a slabá pomoc

zo strany štátu) (Šprocha – Potančoková 2010). Reprodukčné správanie je ovplyvňované aj imitáciou úspešných ľudí s nízkou fertilitou aj chápaním zmien nákladov a ziskov súvisiacich s demografickým prechodom (Maceová 2014). Kým na jednej strane (viď napr. Arnett 2000) je odklad rodenia detí chápaný ako obdobie „normatívnej slobody“ a experimentovania, na strane druhej (napr. Kučera, et. al. 2000) sa zdôrazňujú nevhodné štrukturálne podmienky (finančná nedostupnosť bytov, vzostup životných nákladov po narodení detí a rastúca nezamestnanosť) ako hlavné bariéry viacdetnosti. Výpovede účastníkov a účastníčiek prezentované v tomto príspevku poukazujú na to, že aj keď v niektorých prípadoch môže byť jednodetnosť v neskoršom veku stratégiou umožňujúcou slobodný sebarozvoj rodičov, oveľa častejšie uvádzaným dôvodom je v súčasnosti existenčná neistota (najmä obavy z nedostatku financií na splácanie hypoték a z potenciálnej nezamestnanosti). Dala by sa položiť aj otázka, či tu do istej miery nejde o racionalizáciu jednodetnosti, keďže súčasná sociálno-ekonomická situácia väčšiny ľudí na Slovensku sa postupne skôr zlepšuje než zhoršuje. Sú na ňu minimálne dve možné odpovede. Jednak dnes oproti minulosti na rozdiel od viacgeneračnej rodiny prevláda nukleárna rodina, v ktorej sú rodičia viac odkázaní sami na seba pri starostlivosti o deti. Preto musia viac zvažovať mieru rodičovských investícií, najmä pri stúpajúcich nákladoch na výchovno-vzdelávacie inštitúcie, od jasli až po vysokoškolské zariadenia a zvyšujúcej sa konkurencie na trhu práce. Jednak je súčasný trend máloдетných rodín v súlade s evolučnými predpokladmi (Chisholm 1993; Hillová – Reeve 2004) o potenciáli dosiahnuť dlhodobý reprodukčný úspech skôr vysokým investovaním do malého počtu detí a akumuláciou zdrojov, než naopak. Ktorý zo vzájomne previazaných faktorov – normatívnosti a štrukturálnych podmienok – v rozhodovaní o počte detí preváži, tak bude zrejme závisieť aj od vzdelania a sociálno-ekonomického postavenia rodičov.

LITERATÚRA

- Arnett, Jeffrey, J. (2000): Emerging Adulthood. A Theory of Development From the Late Teens Through the Twenties. *American Psychologist*, 55 (5), 469–480.
- Barrett, Louise – Dunbar, Robin – Lycett, John (2007): *Evoluční psychologie člověka*. Praha: Portál.
- Eurostat (2013): http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/population/data/main_tables, prístup: 28.11.2013
- Henrich, Joseph – Heine, Steven J. – Norenzayan, Ara (2010): Most People are not WEIRD. *Nature*, 466, 29–29.
- Hill, Sarah, E. – Reeve, Kern, H. (2004): Low Fertility in Humans as the Evolutionary Outcome of Snowballing Resource Game. *Behavioral Ecology*, 16 (2), 398–402.
- Chisholm, James, S. – Ellison, Peter, T. – Evans, Jeremy – Lee, P. C. – Lieberman, Leslie, S. – Pavlik, Zdenek – Ryan, Alan, S. – Salter, Elizabeth, M. – Stini, William, A. – Worthman, Carol, M. (1993): Death, Hope, and Sex: Life-History Theory and the Development of Reproductive Strategies. *Current Anthropology*, 34 (1), 1–24.
- Index Mundi (2013): <http://www.indexmundi.com/g/g.aspx?c=lo&v=31>, prístup: 1.11.2013

- Kučera, Milan – Fialová, Ludmila – Hamplová, Dana – Vymětalová, Simona (2000): *Představy mladých lidí o manželství a rodičovství*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Law, Richard (1979): Optimal Life Histories Under Age-Specific Predation. *The American Naturalist*, 114 (3), 399–417.
- Lesthaeghe, Ron, J. (1991): *The Second Demographic Transition in Western Countries: an Interpretation*, Interuniversity Programme in Demography (IPD) working paper 01/1991; 2020:2-64140, Brussel: Centrum Sociologie.
- Lesthaeghe, Ron, J. (2010): *The Unfolding Story of the Second Demographic Transition*. Research Report 10–696, Population Studies Center, University of Michigan.
- Lesthaeghe, Ron J. – Neidert, Lisa (2003): *The „Second Demographic Transition“ in the US: Spatial Patterns and Correlates*. Report 06–592. Population Studies Center, University of Michigan.
- Mace, Ruth (2014): Human Behavioral Ecology and its Evil Twin. *Behavioral Ecology*, 25 (3), 443–449.
- McLanahan, Sara (2004): Diverging Destinies: How Children Are Faring Under the Second Demographic Transition. *Demography*, 41 (4), 607–627.
- Perelli-Haris, Brienna – Gerber, Theodore P. (2011): Nonmarital Childbearing in Russia: Second Demographic Transition or Pattern of Disadvantage? *Demography*, 48, 317–342.
- Popper, Miroslav (2012): Context Underlying Decision-Making on Parenthood and Reproduction. *Human Affairs*, 22, 214–226.
- Popper, Miroslav (2013): Partnerské vzťahy a rodičovstvo: sociálne normy a demografické trendy v oblasti reprodukcie. In: Gabriel Bianchi, ed., *Kontexty ľudskej reprodukcie na Slovensku*. Bratislava: Ústav výskumu sociálnej komunikácie SAV, 58–71.
- Potančoková, Michaela (2009): Plodnosť. In: Boris, Vaňo, ed., *Populačný vývoj v Slovenskej republike 2008*, Bratislava: Akty, 21–31.
- Sobotka, Tomáš – Toulemon, Laurent (2008): Changing Family and Partnership Behaviour: Common Trends and Persistent Diversity Across Europe. *Demographic Research*, Volume 19, Article 6, 85–138. Book 1: *Childbearing Trends and Policies in Europe*.
- Šprocha, Branislav – Potančoková, Michaela (2010): *Vzdelanie ako diferenciálny faktor reprodukčného správania*. Bratislava: Infostat.
- Šprocha, Branislav – Vaňo, Boris (2012): Analýza a prognóza reprodukčného správania populácie Slovenska. 1. časť Plodnosť. *Prognostické práce*, 4 (2), 95–120.
- Vining, D. R. (1986): Social Versus Reproductive Success: The Central problem of Human Sociobiology. *Behavioral and Brain Sciences*, 9 (1), 167–187.

AUTOR

Miroslav Popper pracuje od roku 1989 v Slovenskej akadémii vied, v Ústave výskumu sociálnej komunikácie. Zaoberá sa sociálnou a evolučnou psychológiou a momentálne sa venuje najmä témam normatívnosti, rodičovstva a reprodukcie.